

FERRAN ARASA I GIL, JOSÉ FERRANDIS MONTESINOS

NOVA INSCRIPCIÓ ROMANA TROBADA A LA CIUTAT DE VALENTIA

Presentem un fragment d'inscripció trobat al mes de març de l'any 2011 en el curs d'una intervenció arqueològica de salvament realitzada en una casa situada en el carrer Muñoz Degrain nº 4, que fa cantó amb el carrer de la Pau nº 11. Formava part dels fonaments d'un edifici medieval que –tant pels estudis previs, com per l'estratigrafia obtinguda i les ceràmiques recuperades en el curs de l'excavació– pot concretar-se que devia pertànyer a l'antic Convent de Sant Cristòfol, que es construí l'any 1409 al lloc on anteriorment es trobava la Sinagoga Major de la Jueria de València, derrocada en 1391. Al seu torn, aquest convent es derrocà, juntament amb el de Santa Tecla, en el període revolucionari de 1868. Amb posterioritat, en el marc de les actuacions de reforma interior del centre de la ciutat, l'any 1883 s'aprovà el projecte urbanístic de nova alineació del que finalment serà el carrer de la Pau, que donà pas a la construcció de nous edificis com aquest entre finals del s. XIX i principis del XX (Taberner 2004). En el curs d'aquestes obres, entre els anys 1899 i 1900 es realitzaren interessants troballes arqueològiques d'època romana (Tramoyeres 1901).

Els fonaments on es trobava el fragment epigràfic aparegueren tot just per davall del paviment de l'edifici bastit en aquesta època (fig. 1). D'aquesta manera, com és freqüent en aquest tipus de troballes, la inscripció es

trobava desplaçada del seu lloc d'origen i descontextualitzada. La fractura deu ser antiga i el fragment degué estar en part exposat a l'ús, ja que la línia de fractura de la meitat superior presenta un considerable llustre. Amb anterioritat a la seua inclusió en l'esmentada estructura, degué ser emprat com a polleguera d'una porta, ja que en l'angle inferior dret se'n conserva l'ull. D'altra banda, dues línies incises corbades, visibles en l'extrem superior, deuen tenir els seu origen en algun d'aquests usos del fragment.

En relació amb la topografia de la colònia romana de *Valentia*, el solar on aparegué està situat sobre el mur perimetral del costat O del circ, que data del segle II dE (Ribera 2001). En aquesta zona on estava situada la *porta triumphalis* del circ es van trobar, l'any 1899, dues inscripcions funeràries, una en l'illa compresa entre els carrers de la Pau, Creu Nova, Pollastre i Beat Sant Joan de Ribera, i l'altra en el nº 3 d'aquest darrer (*CIL* II² 14, 60, 30; IRPV V 65, 81). Possiblement estaven desplaçades del seu lloc original i utilitzades en construccions posteriors, en part del període visigòtic i situades a l'interior del circ, i en part medievals com en el cas que ens ocupa, i no de materials pertanyents a alguna vil·la periurbana com creien Tramoyeres i Corell. El lloc de procedència més probable d'aquestes inscripcions sepulcrales és una

Fig. 1. Localització del fragment de llosa amb inscripció en el curs de les excavacions de salvament.

àrea funerària situada entre els carrers de la Pau i del Mar, l'anomenada necròpolis oriental, de la qual deuen procedir alguns dels monuments funerals pertanyents a destacats membres de l'aristocràcia valentina (Ribera i Pérez Ballester 1996: 88-89).

La peça estudiada és el fragment inferior dret d'una llosa de calcària fosca amb una veta clara procedent de les pedreres de Sagunt (Cebrián 2000: 68-69) que té unes dimensions de 56 x 28,5 x 15 cm (fig. 2). La cara frontal està allisada i els dos laterals conservats i la part posterior només estan desbastats. La seua conservació és bona i la lectura de la part conservada del text no presenta cap dificultat. El camp epigràfic està delimitat per una *cyma* recta de 3 cm d'amplària i situat en un plànol lleugerament rebaixat. El marge que resta entre aquesta i la vora de la llosa és de 5 cm pels dos costats conservats. Del text queda el final de quatre línies que resten força incompletes. L'altura de les lletres és de 5,2 cm en la primera línia i de 5 cm en la resta, amb l'excepció de la L de la quarta línia que té 5,3 cm d'alçària. La interlineació és de 2,1 cm entre les línies 1 i 2 i de 2,3 cm entre les restants. La distància existent entre la darrera lletra de les línies 2 i 4 i el marc motllurat és de 1,2 cm, i entre la darrera línia i el costat inferior del mateix és de 13 cm. Hi ha un nexa de MA en la segona línia i un numeral barrat en la tercera. L'únic punt que s'hi conserva, en la quarta línia, és triangular. Les lletres són elegants i de bona factura. El text

sembla estar organitzat entorn d'un eix central, amb una *ordinatio* acurada. La transcripció, amb la restitució proposada, és com segueix:

 [---]II
 [flaminī R]om̄ae
 [et Augusti] III
 ---Jus · lib(ertus)

En la primera línia es poden veure dues lletres, dos traços verticals; el primer, molt afectat per la fractura, pot correspondre a diverses lletres com I, N o T. En la segona es conserven quatre lletres que deuen correspondre al mot [R]OMAE, en genitiu, en el qual es concentren les possibilitats de restitució¹. En la tercera línia figura el numeral III barrat, el que ens permet confirmar que es tracta d'un ordinal amb valor adverbial, que possiblement acompanyava la menció d'algun càrrec públic per expressar el nombre de vegades que s'havia exercit. Finalment, en la quarta es veu la terminació -VS seguida d'un punt i l'abreviatura LIB, sense punt, que deu correspondre a la condició social del dedicant, de qui només devia figurar el cognom. En l'espai que resta per davall d'aquesta no es veu cap lletra més, per la qual cosa podia ser el final del text, tot i que no pot descartar-se la presència d'alguna fórmula abreviada del tipus *d(ono) d(edit)* situada al centre. El text degué comptar almenys amb una línia més a l'encapçalament, de manera que l'altura de l'epígraf podia arribar fins als 80

cm. La llosa devia anar encastada en algun monument de considerables proporcions, tal vegada un pedestal.

A pesar que l'epígraf es troba força incomplet, sembla tractar-se d'una dedicatòria honorífica. Així, creiem que la inscripció pot restituir-se parcialment i se'n pot comprendre el sentit general. La referència al teònim [R] OMAE s'associa al flaminat, on sol aparèixer en la denominació completa dels sacerdots encarregats del culte imperial: *flamen Romae et Augusti*. Pot descartar-se que es tracte d'un nom personal per la presència del numeral barrat en la línia següent, a més de per la raresa d'aquest nom (Abascal 1994: 484). Trobem aquesta referència al flaminat, per exemple, en una dedicatòria de la ciutat de *Saetabis*: [M. ?] *Fulvius L.f. Gal. Marcianus Ilvir flamen Romae et Aug.* (CIL II 3623; IRPV III 5). I també en altres casos a diferents ciutats hispàniques, com ara *Barcino* (CIL II 4516-6147; IRC IV 42); *Baetulo* (CIL II 4610; IRC I 141); *Dertosa* (CIL II²/14, 792), etc. D'altra banda, la referència als Augusti acompanyant el sacerdoti figura en una inscripció del territori de *Saguntum* (Nules, Castelló): *M. Tettienus M.f. Gal. Pollio aed. Ilvir flamen Aug. quaestor* (CIL II²/14, 731; IRPV I 507).

El flaminat és el tipus més freqüent de sacerdoti. Aquesta funció religiosa escau habitualment en individus pertanyents a les *gentes* més importants de l'oligarquia municipal. Els *flamines* eren designats per l'*ordo decurionum* entre els membres més destacats de l'elit ciutadana i exercien la seua funció durant un temps determinat, encara que també es coneixen casos de *flamines perpetui*. Com en les magistratures civils, podien ser designats per dues o més vegades. En l'estudi sobre l'organització de la religió a la Bètica, Delgado (1998: 65, 67) senyala que la gran majoria de flàmens amb carreres desenvolupà exclusivament un *cursus* de caràcter local. El lloc que ocupà el flaminat en les seues carreres no fou fixe, i només en alguns casos hi figura com la seua culminació; sempre s'ocupà després de l'edilitat, però s'exercí tant abans com després del duumvirat. D'un percentatge elevat (42%), però, no consta que exerciren cap magistratura. L'exercici d'aquestes, doncs, no fou un requisit imprescindible per a l'accés al sacerdoti, com s'havia suposat anteriorment (Étienne 1958: 224-229; Rodríguez Neila 1981: 97). D'altra banda, la deessa *Roma* s'associa al culte a l'emperador, i des d'Adrià el culte municipal evoluciona cap a una expressió col·lectiva, de manera que en els títols dels *flamines* apareixen els *Augusti* (Étienne 1958: 235). Per això en aquests figura amb certa freqüència –com deu ser aquest cas– la menció a *Roma et Augusti*.

La restitució que proposem es basa en la presència del numeral de la tercera línia i la denominació completa del sacerdoti que hem vist anteriorment: [*flamini R*] *omae* / [*et Augusti*] III. Fins ara a la ciutat de *Valentia* només coneixíem un flamen, *L. Antonius L.f. Gal. Crescentes aed. Ilvir flamen*, sens dubte un distingit representant de l'aristocràcia local pertanyent a una de les més conegudes famílies valentines (Seguí 1991: 168-170), a qui el ple de la corporació dels valentins, o siga, el doble senat de la colònia, atorgà a títol pòstum la lloança pública, el lloc de sepultura, les despeses fúnebres i l'estàtua, per decret dels decurions dels veterans, a principis del s. II (CIL II²/14, 24; IRPV V 28).

D'altra banda, la posició del teònim *Romae* al final de línia i la presència del numeral corresponent tot just al davall fa que, en la restitució proposada, a la tercera línia

Fig.2. Llosa amb evidències epigràfiques objecte d'estudi.

conservada només quede espai per a *et Augusti*. Això explicaria la posició més centrada del numeral i possiblement la presència completa –i no necessàriament abreviada, com és freqüent– del sacerdoti del culte imperial. Però possiblement també implica que les línies no serien molt llargues, i que en el cas de la segona podia estar ocupada només per *flamini Romae*. Quant a la primera línia, hi ha dues possibilitats d'interpretació: que els dos signes conservats corresponguen al numeral II que figurava a continuació d'una altra magistratura, com ara *IIvir*, el que no és segur pel fet que no es veu la barra que en aquest cas hauria de portar al damunt; o que es tracte de la terminació del cognom en datiu de la persona honorada. En relació amb la primera, normalment l'acompliment del flaminat s'expressa a continuació de l'edilitat i el duumvirat, com succeeix en el cas de l'únic flamen documentat fins ara a *Valentia*, l'esmentat *L. Antonius L. f. Gal. Crescens aed. IIvir flamen*. Com que no és infreqüent que alguns magistrats exerciren dues i més vegades com a duumvirs, ens podríem trobar amb el cas que aquests dos signes corresponguen al numeral que seguiria al duumvirat. El paral·lel més pròxim el tenim a *Saguntum*: *C. Voconius C. f. Gal. Placidus aed. IIvir II flamen II quaestor saliorum magister* (CIL II²/14, 365; IRPV I 69). Aquesta restitució suposaria l'existència d'una línia més en el text per donar lloc al nom. Pel que fa a la segona possibilitat, cabria pensar que ens trobem amb el cas d'un flamen que no seguí el *cursus* local, o que en aquesta dedicatòria de caràcter privat no figurava el seu *cursus* complet, de manera que darrere del cognom anava directament el flaminat. Això no obstant, resultaria estrany que un *flamen ter* no haguera exercit amb anterioritat cap magistratura, ja que a les províncies hispàniques pràcticament tots aquells que ho foren més d'una vegada també van ser magistrats.

Els casos de personatges que foren nomenats dues i fins i tot tres vegades per a l'exercici del flaminat són prou freqüents, i a les ciutats valencianes en tenim alguns exemples. A *Saguntum* n'hi ha quatre que ho feren per dues vegades: *L. Aemilius L. f. Gal. Gallus aed. IIvir flam. II s[a]liorum mag. [qu]aestor pontif.* (CIL II²/14, 349; IRPVI 53); *L. Aemilius L. f. Gal. Veranus aed. IIvir flam. II quaestor* (CIL II²/14, 350; IRPVI 54); *Q. Varuius Q. f. Gal. Celer aed. IIvir flam. bis Salior. mag. quaestor* (CIL II²/14, 364; IRPVI 68); i l'esmentat *C. Voconius C. f. Gal. Placidus aed. IIvir II flamen II quaestor saliorum magister*. A Edeta n'hi ha dos més: *L. Iunius Iusti f. Gal. Severus II(vir) bis flam. bis* (CIL II²/14, 134; IRPV

15); i un altre de qui només queden les dues darreres línies de la dedicatòria: --- *flamen bis d. d.* (CIL II²/14, 137; IRPV IV 17). Finalment, al municipi flavi de la Vila Joiosa (*Allon* ?) hi ha un magistrat que exercí el flaminat tres vegades: *Q. Manlius Q. f. Quir. Celsinus [IIvir fla] men III* (CIL II 3771; IRPV VI 105).

Quant a l'abreviatura LIB, tot i que pot correspondre a altres mots, el més freqüent és sens dubte el que fa referència a la condició social de llibert. A la mateixa ciutat de *Valentia* la trobem en altres cinc ocasions: en un pedestal dedicat a *Viria Acte per Ampliatus et Callirhoe lib.* (CIL II²/14, 37; IRPV V 35); en un altre pedestal dedicat a *Antonia M. f. Lepida per Anatellon lib.* (CIL II²/14, 43; IRPV V 27); en una ara funerària dedicada a *P. Marc. Verecundus per Augustina lib.* (CIL II²/14, 69; IRPV V 79); i en dues dedicatòries a dos dels quatre sevirs augustals coneguts a la colònia: la primera una de caràcter votiu realitzada per *Q. Sertorius Q. lib. Abascantus sevir aug.* (CIL II²/14, 12; IRPV V 14); i l'altra en un pedestal erigit en honor d'aquest mateix personatge per dos lliberts seus: *Philon et Prima lib.* (CIL II²/14, 30; IRPV V 81). El fet que figure després d'un mot en nominatiu dona més versemblança a aquesta interpretació. Hi devia figurar, per tant, el cognom del dedicant seguit de l'expressió de la seua condició de llibert, amb una expressió semblant a la de l'esmentat pedestal dedicat a *Antonia M. f. Lepida* pel seu llibert *Anatellon*.

Tot i que l'epígraf està inscrit en una llosa, els seus trets s'assemblen molt als d'un grup de vuit pedestals de la ciutat dedicats a personatges de relleu en la vida pública que poden datar-se entre finals del s. I i primeries del II (Cebrián 2000: 117-118). El seu tipus correspon al d'un paral·lelepípede vertical amb el camp epigràfic en la cara frontal i envoltat d'una motlura. La pedra emprada en la seua llaura és majoritàriament la calcària grisa de procedència local. El text està ordenat a partir d'un eix central i la lletra és de bona factura. Tot això permet plantejar que molt probablement procedeixen d'un mateix taller. La proximitat de l'epígraf que ací presentem a aquest grup ens permet plantejar que també pugui procedir del mateix taller i que tinga una datació semblant.

En conclusió, malgrat que es tracta d'un text força incomplet, podem dir que molt possiblement correspon a una inscripció honorífica de caràcter privat on figura la dedicatòria a un membre destacat de la colònia per part d'un llibert seu; del *cursus* d'aquell només es conserva la menció al flaminat que va exercir per tres vegades.

Quant a la seua cronologia, per la paleografia pot datar-se en el s. I o la primera meitat del II. Amb aquesta dedicatòria, el seu llibert no sols exalçava públicament el seu antic patró, sinó que també associava el seu propi nom a la destacada figura de l'homenatjat amb la finalitat de promocionar-se socialment.

FERRAN ARASA I GIL
Departament de Prehistòria i d'Arqueologia
Universitat de València
Ferran.Arasa@uv.es

JOSÉ FERRANDIS MONTESINOS
Llicenciat en Història. Arqueòleg col. núm. 16050
josealdaya@hotmail.com

NOTES

1. Volem agrair els comentaris i suggerències dels nostres col·legues del departament de Prehistòria i Arqueologia (UV) C. Aranegui, P. P. Ripollès i J. L. Jiménez; així com als membres del SIAM, A. Ribera i J. V. Lerma, i a la doctora Mª I. Escrivà. En els treballs de cerca hem utilitzat les bases de dades *Epigraphische Datenbank Heidelberg* (EDH): <http://www.uni-heidelberg.de/institute/sonst/adw/edh/index.html.en>; *Epigraphik-Datenbank Claus/Slaby_EDCS*: <http://www.manfredclaus.de/>; i *Hispania Epigraphica*: <http://eda-bea.es/>.

BIBLIOGRAFIA

- ABASCAL PALAZÓN, J.M. (1994): *Los nombres personales en las inscripciones latinas de Hispania*, Murcia.
- CEBRIÁN FERNÁNDEZ, R. (2000): *Titulum fecit. La producción epigráfica romana en tierras valencianas*, Madrid.
- CIL II = HÜBNER, E. (1869): *Corpus Inscriptionum Latinarum. Inscriptiones Hispaniae Latinae*, II, Berolini.
- CIL II²/14 = ALFÖLDY, G., MAYER, M., STYLOW, A.U. eds. (1995): *Corpus inscriptionum latinarum II: Inscriptiones Hispaniae Latinae. Editio altera. Pars XIV: Conventus Tarraconensis. Fasciculus primus: pars meridionalis Conventus Tarraconensis*, fasc. 1, Berolini.
- DELGADO DELGADO, J.A. (1998): *Elites y organización de la religión en las provincias romanas de la Bética y las Mauritánias: sacerdotes y sacerdocios*, BAR IS 724.
- ÉTIENNE, R. (1958): *Le culte impérial dans la Péninsule Ibérique d'Auguste à Dioclétien*, Paris.
- IRC I = FABRE, G.; MAYER, M., RODÀ, I. (1984): *Inscriptions Romaines de Catalogne I. Barcelone (sauf Barcino)*, Paris.
- IRC IV = FABRE, G.; MAYER, M., RODÀ, I. (1997): *Inscriptions Romaines de Catalogne IV. Barcino*, Paris.
- IRPVI = CORELL, J. (2002): *Inscripcions romanes del País Valencià. I. (Saguntum i el seu territori)*, València.

- IRPV III = CORELL, J. (2006): *Inscripcions romanes del País Valencià. III. (Saetabis i el seu territori)*, València.
- IRPV IV = CORELL, J. (2008): *Inscripcions romanes del País Valencià. IV. (Edeta i el seu territori)*, València.
- IRPV V = CORELL I VICENT, J. (2009): *Inscripcions romanes del País Valencià. V. Valentia i el seu territori*, València.
- IRPV VI = CORELL I VICENT, J. (2012): *Inscripcions romanes del País Valencià. VI (Ilici, Lucentum, Allon, Dianium i els seus territoris)*, València.
- RIBERA, A. (2001): El circo romano de Valentia (*Hispania Tarracensis*), *El circo en la Hispania romana*, Madrid, 175-196.
- RIBERA, A.; PÉREZ BALLESTER, J. (coords.) (1996): Necrópolis valencianes, *Saitabi* 46, 83-292.
- RODRÍGUEZ NEILA, J.F. (1981): Magistraturas municipales y funciones religiosas en la Hispania romana, *Revista de Estudios de la Vida Local*, 209, 91-118.
- SEGUÍ MARCO, J.J. (1991): Las familias de Valentia durante el alto imperio romano (I), *Saitabi* 41, 167-187.
- TABERNER PASTOR, F. (2004): Trazado y apertura de la calle de la Paz: del SVENTRAMENTO a la protección patrimonial, *Historia de la Ciudad*, III, Valencia, 183-202.
- TRAMOYERES, L. (1901): Una casa romana. Hallazgo arqueológico en Valencia, *Almanaque de Las Provincias para el año 1901*, Valencia, 211-213.